

Игор Вукадиновић, Аутономија Косова и Метохије у Србији (1945–1969), Балканолошки институт САНУ, Београд, 2021, 783 стр.

Основни предмет истраживања др Игора Вукадиновића јесте историја аутономије коју је, у периоду од 1945. до 1969. године, задобила „Аутономна Косовско-метохијска област“, а касније „Аутономна покрајина Косово и Метохија“ и „Социјалистичка аутономна покрајина Косово“. У питању је тема која је деценијама измицала темељној истраживачкој пажњи историчара и о којој је само узгредно писано, било да је у питању настанак аутономије или промена њеног опсега и квалитета. Насупрот томе, било је много стереотипних одговора, тврдњи, паушалних оцена које се нису темељиле на озбиљним истраживањима и поузданом научном знању. Суочен са таквим стањем у историографији, Вукадиновић је у средиште својих истраживања поставио: начин и околности у којима је дошло до формирања косовско-метохијске аутономије у годинама Другог светског рата; политичке и војне активности сучељених покрета на том простору; завршне месеце рата обележене албанском побуном из 1944/1945. године; године развијања аутономије Косова и Метохије у југословенском социјализму; време напретка, а затим и стагнације Аутономне покрајине

Косово и Метохије, испуњене међунационалним и политичким сукобима Срба и Албанаца. Предмет истраживања колеге Вукадиновића превасходно је била анализа историјског контекста у коме је аутономија обликована, али и реконструкција политичких, идеолошких и правних корака који су пратили њено конституисање.

Основни циљ истраживања на којима почива ова студија тиче се сагледавања историјских догађаја, појава и процеса, који су одредили историју Косова и Метохије, али и Србије и Југославије у периоду од 1945. до 1969. године. Значајну пажњу аутор је посветио узроцима и историјским околностима које су довеле до формирања овог територијално-политичког субјекта на крају Другог светског рата, суштини његовог постојања у наредним два деценијама, као и друштвеном и културном живот становника тог простора. Циљ истраживања био је да се утврди када и како је настала косовско-метохијска аутономија, с обзиром на то да у историографској литератури и стручној јавности постоје опречна становишта о том питању (од тога да је „Србија створила аутономију“ усвајањем Закона о установљењу Аутономне косовско-метохијске

области у Скупштини Србији, до тога да је аутономија Косова „изникла” као „тековина рата и социјалистичке револуције” и „својом вољом” се накнадно прикључила Србији, што је био и званичан став уграђен у Устав Србије од 1968. до 1990. године). Не мање важни циљеви које је ово истраживање досегло били су и сагледавање сложеног карактера косовско-метохијске аутономије, одмеравање утицаја великих сила и балканског окружења на обликовање аутономије Косова и Метохије, утврђивање узрока и последица уставних промена из 1968. и 1969. године на трансформацију косовско-метохијске аутономије, идентификовање процеса који је неповратно водио удаљавању јужне српске покрајине од Србије, као и утврђивање чињеница о томе коме је та аутономија била намењена.

Чврсто „тло историје” на коме почива монографија *Аутономија Косова и Метохије у Србији (1945–1969)*, чине бројни историјски извори похрањени у више архива – Архиву Југославије (11 архивских фондова и збирки), Војном архиву (грађа о војном ангажовању на Косову и Метохији), Архиву Србије (4 фонда, уз остало и део грађе из фондова Безбедносно-информативне агенције), Дипломатском архиву Министарства иностраних послова Републике Србије (документација о односима са Албанијом, великим силама и суседним земљама

од важности за наведену тему), Архиву Косова у Приштини (4 архивска фонда), Архиву Војводине и Централном државном архиву Албаније у Тирани (14 фондова). Наведена архивска грађа, „укрштана” са вредним објављеним изворима (попут устава, уставних амандмана, садржаја Службеног гласника, стенографских записа са седница народног одбора Аутономне косовско-метохијске области...) и садржајима штампе и периодике (Универзитетска библиотека, Народна библиотека Србије, Библиотека Матице Српске у Новом Саду), представљала је сигурну изворну основу на којој почива ово истраживање. У знатној мери аутор је користио и мемоарске изворе (сећања Светозара Вукмановић Темпа, Фадиља Хоџе, Добрице Ћосића, Синана Хасанија, Латинке Перовић, Станоја Аксића, Азема Власија и других високих и утицајних комунистичких функционера). Критички је коришћена и постојећа историографска, правна, политиколошка литература и публицистика (преко 450 наслова), објављивана на српском, енглеском и албанском језику. Све то омогућило је Вукадиновићу да истраживачки допринесе проширивању постојећих научних сазнања о политичким, друштвеним, економским, безбедносним, културним догађајима, појавама и процесима на Косову и Метохији у периоду од 1945. до 1969. године.

*

Структуру књиге *Аутономија Косова и Метохије у Србији (1945–1969)*, поред предговора, уводног дела и закључка, списка извора и литературе и биографије аутора, чини пет обимних поглавља.

У предговору рукописа аутор је образложио хронолошки, тематски и просторни оквир истраживања. Вредновао је коришћене архивске изворе с посебним освртом на оне похрањене у Централном државном архиву Албаније и критички се одредио према објављеним изворима, штампи и периодици, мемоаристици, коришћеној литератури историјског, политиколошког, социолошког и правног карактера. У тим деловима студије презентован је и развој историографије посвећене теми Косова и Метохије.

У уводним деловима ове студије (иначе веома значајном делу књиге, аутор је изложио историју српско-албанских односа почев од 1878. до 1941. године, односно од формирања Прве Призренске лиге, одржавања Берлинског конгреса и стицања међународног признања независности Кнежевине Србије, па до почетка Априлског рата 1941. године. Анализирани су бројни облици у којима се исказивао српско-албански конфликт пре и после балканских ратова и успостављања међудржавне границе између две земље. Указано

је и на основне карактеристике простора Косова и Метохије, структуру становништва и доминантне политичке прилике. У мери у којој је то било потребно, аутор је образложио суштину великоалбанске идеологије, презентовао делатност организација какве су биле „Косоваски комитет“, „Башкими комбетар“, „Бали комбетар“ и презентовао делатност политичких и војних вођа албанског покрета. Такође, посебну пажњу посветио је генези погледа југословенских и српских грађанских политичара и комуниста на решавање албанског питања у југословенској држави. Анализа доступних извора показала је да је политика Краљевине Југославије на Косову и Метохији превасходно била усмерена на јачање српског и југословенског карактера тог простора, док је политика КПЈ инсистирала на борби против „великосрпског империјализма“ и јачању политичких, економских и културних права Албанаца као виду решавања „албанског питања“.

У првом поглављу студије, насловљеном *Простор Косова и Метохије у Другом светском рату (1941–1945)*, Вукадиновић је истражио узроке, околности и начин на који је пројектована, а затим и формирана косовско-метохијска аутономија у годинама Другог светског рата. У тим деловима текста, унутар више мањих целина, темељно је обра-

ђен фашистички државни апарат на подручју Југославије, као и структура власти на Косову и Метохији, вољом окупатора додељеном албанској држави (префектура, потпрефектура, органи фашистичке власти на локалном нивоу, делатност Фашистичке партије Албаније, италијанска карабинијерија и албанска жандармерија). Свестрано је сагледан терор окупационих власти које су претежно чинили Албанци (масовни злочини и етничка чишћења српског становништва у којима је убијено 7.000 до 10.000, а протерано преко 70.000 становника, пљачка имовине и одузимање кућа, затирање трагова постојања Срба) и идентификовани бројни носиоци терора. Јасно су назначене области са израженим терором (срезови Таковица, Исток, Пећ, Косовска Митровица, Урошевац ...). Обрађене су војне активности сучељених покрета на Косову и Метохији (партизанског и четничког). Ставови КПЈ према решавању албанског питања у условима италијанске, а касније немачке окупације, као и планови које су комунисти имали за период када освоје власт, такође су привукли истраживачку пажњу аутора. Покушаји КПЈ да се приближи „албанским масама” и привуче их на своју страну, о чему аутор пише идентификујући изузетно мали број Албанаца у редовима партије југословенских комуниста, најдиректније су у функцији разуме-

вања догађаја и процеса који су уследили после окончања рата. Аутор је, такође, сагледао и делатност националистичког покрета „Бали комбетар” („Народни фронт”), уз посебно указивање на његов идеолошки профил и колаборацију коју је остварио са немачким окупационим властима почев од 1943. године. Дужна пажња посвећена је и одлукама Бујанске конференције, од 31. децембра 1943. до 1. јануара 1944. године, као и њеном одбацавању од стране вођства КПЈ, марта 1944. године. Обрађене су и војне операције вођене на крају рата и темељно образложени узроци, циљеви и резултати албанске побуне против НОВЈ и њено гушење (напади на Ѓњилане и Урошевац, побуна у Дреници). Ослобођењу Косова и Метохије аутор је посветио посебну пажњу. Истраживање је показало да је војно заузимање Косова и Метохије од стране НОВ омогућило инфилтрацију великог броја сарадника окупатора и ратних злочинаца албанске националности у политичке и војне органе нове власти. Тако је великоалбански пројекат, спровођен од 1941. до 1944. године, прошао без кривичноправних последица по његове водеће креаторе.

У другом поглављу студије, насловљеном *Успостављање аутономије (1945–1948)*, Вукадиновић је анализирао процес формирања аутономије на Косову и Метохији и историјски контекст у

коме је он имао своје препозна-
тљиво место. Обрадио је форми-
рање Аутономне косовско-мето-
хијске области, од идеје до ре-
ализације, и указао на улогу срп-
ских кадрова у том процесу. Про-
говорио је о убиству Миладина
Поповића и политичком успону
Фадила Хоџе. Свестрано је сагле-
дао процес интеграције Косова и
Метохије у политичко-правни по-
редак федералне Србије. Наста-
нак аутономије на Косову и Ме-
тохији централна је тема студи-
је, у којој аутор учествује да је у пи-
тању епилог дводеценијских по-
литичких превирања и настоја-
ња КПЈ да дефинитивно уреди,
како југословенску државу, тако
и место Србије у тој држави. По-
ложај Косова и Метохије у годи-
нама интензивног политичког,
дипломатског, идеолошког и еко-
номског приближавања Југосла-
вије и Албаније (1945–1948), још
једна је од важних тема којој је
посвећена пажња. Вукадиновић је
образложио и основне садржаје
контаката и сусрета Е. Хоџе и Ј. Б.
Тита и анализирао различите ста-
вовне ова два политичара и рево-
луционара према идеји о Балкан-
ској федерацији. Указао је на по-
литички и економски значај скло-
пљених уговора и планираних
пројеката (изградња комуника-
ција, обезбеђивање електричне
енергије, експлоатација нафте),
идентификовао размимоилажења
по питању првог петогодишњег
плана, одмерио улогу југословен-
ских стручњака ангажованих у

Албанији (укупно 725 стручњака
и радника), указао на значај југо-
словенских кредита (56,7% бу-
џетских прихода чинио је југо-
словенски кредит, а помоћ у нов-
цу износила је 1,4 милијарде ди-
нара), сагледао рад мешовитих
друштава и утврдио висину ју-
гословенске војне помоћи Алба-
нији. Истраживање је показало
да је лично неповерење Е. Хоџе
према Ј. Б. Титу и вођству КПЈ и
Југославије, уз све остало, најди-
ректније утицало на захлађивање
политичких и економских одно-
са две земље. Аутор је темељно
обрадио и културно-просветне од-
носе Југославије и Албаније, из-
нео прецизне податке о школо-
вању албанских омладинаца и
студената у Југославији, пропра-
тио делатност и искуства југо-
словенских просветних радника
у Албанији, регистровао делат-
ност друштава за културну са-
радњу и друго. Свестрано је об-
рађен и почетак кризе у југосло-
венско-албанским односима и
посебно уочена улога СССР-а у
том процесу. Питање војне са-
радње и однос две државе према
грађанском рату у Грчкој још је
једна од важних тема којом се
аутор бави. Такође, важно је и
сагледавање односа југословен-
ских власти према албанској на-
ционалној мањини, статусу ал-
банских држављана насељених
током Другог светског рата на
Косову и Метохији и забрани и
опструирању повратка протера-
них Срба на Косово и Метохију

(због тога је обрађена аграрна реформа и колонизација коју је извршила Краљевина Југославија, као и накнадна ревизија аграрне реформе). На новој архивској грађи аутор је показао да се избеглично питање после 1945. године нашло између „силе закона“, који је допуштао повратак исељених Срба, и „закона силе“, који је владао на Косову и Метохији и није дозвољавао слободан повратак исељених. Истраживање је потврдило да ни Влада Србије, ни водећи српски комунисти, нису били спремни да заштите повратнике на Косово и Метохију и омогуће им опстанак на њиховим имањима (уништено је 14.762 српских кућа), што је, уз остало, говорило и о одсуству „државничког смисла“ код српских комуниста. Место и улога некадашњих представника фашистичке власти албанске националности у новој социјалистичкој држави још је једна од тема којој Вукадиновић посвећује значајну пажњу и износи своје стручно мишљење. Истраживање је показало да око 90% представника фашистичке власти из редова Албанаца није сносило санкције за служење окупатору, да је њихово укључивање у нову власт делом било подржано ставом југословенских комуниста да национални састав општинских, средњих и обласних органа власти треба да се подудара са националним саставом становништва. Ово сазнајно ново истра-

живање утемељено је на мало коришћеној изворној грађи и указује на задржани кадровски континуитет са окупационим поретком. То се односи и на оне делове књиге у којима је аутор презентовао кадровску структуру нове власти (нпр. у правосуђу је било 71% неквалификованих судија и друго).

У трећем поглављу студије, које носи наслов *Епоха националне равнотеже (1948–1957)*, аутор је сагледао суштину историјског, политичког и правног развоја аутономије после усвајања Статута АКМО и сукоба са Информбироом 1948. године. Показало се да аутономија Косова и Метохије, у односу на праксу европских држава, представља важан преседан са далекосежним последицама. Истраживања која је обавио др Вукадиновић одмерила су и утицај „спољног фактора“ (великих сила – САД, Велике Британије, СССР-а, као и Албаније и балканских држава) на функционисање албанске аутономије у годинама сукоба са Информбироом, распада савезништва са Албанијом, немирног стања на граници, изражене делатности албанских обавештајних служби, краха југословенске политике у тој држави, заоштрених односа са Западом, касније појаве различитих облика „нормализације односа“ у околностима самоизолације Албаније. Истраживање је показало да су „спољашњи чиниоци“ у много чему утицали на

југословенску политику на Косову и Метохији. Вукадиновић је, такође, обрадио и политички и економски развој Аутономне Косовско-метохијске области, указујући на значај који су у тим активностима имале Управа државне безбедности и Партија. Показало се да се процес учвршћивања аутономије одвијао у сенци изражених контраобавештајних активности дела албанског руководства на Косову и Метохији у корист Албаније (посебно Призренско-ђаковачке групе), акција на прикупљању оружја које је пратило насиље, судског процесуирања побуњеника, као и исељавања Турака са простора те аутономне покрајине (до 1957. године у Турску је исељено 92.564 лица, од којих је са Косова и Метохије било 5.440). Економски успон Косова и Метохије, заснован на инвестиционој подршци коју су давале Југославија и Србија, истовремено је био праћен губитком националне равнотеже у тој области. Злоупотреба бројности и натполовичне већине Албанаца у општинским, средњим и обласним органима власти, подстакла је, како показује Вукадиновић, процес исељавања неалбанског становништва са Косова и Метохије.

У четвртм и петом поглављу студије, насловљеним *Кардељева замка – Укључивање партијског врха у питање положаја аутономије (1957–1964)* и *Укидање суверенитета Србије на Косову и Ме-*

тохији (1964–1969), Вукадиновић је обрадио историјски процес, праћен бројним околностима, унутар кога је дошло до трансформације аутономије Косова и Метохије, као политичко-територијалне аутономије у Србији, у један облик албанске државности у Југославији. У питању је био резултат „нове политике” југословенских комуниста, трасирање на VIII конгресу СКЈ (1964), унутар које је трансформација аутономије представљена као последица политичког процеса током којег се националним мањинама дају већа права, а истовремено се финансијски подржавају неразвијене области југословенске државе (протагониста те политике био је Е. Кардељ; она је посебно дошла до изражаја после обрачуна са А. Ранковићем 1966. године). У тим деловима текста истраживачка пажња аутора била је усмерена на: обрачун са Управом државне безбедности и уклањање А. Ранковића; сагледавање националистичке кампање албанских комуниста на Косову и Метохији; инструментализацију теме „равноправности” и дефинисања политике која је водила промени дотадашње природе и положаја косовско-метохијске аутономије у југословенској држави. Свестрано је анализиран учинак рада Комисије за промену Статута Аутономне покрајине Косово и Метохија, а самим тим и промену уставног уређења Србије (све се обављало под

паролом „угрожености већине” и „неравноправности Албанаца” на Косову и Метохији). Истраживање је указало и на околности у којима је осмишљена парола о стварању „Републике Косово”, која ће у наредним годинама бити експлоатисана на различите начине и од различитих протагониста. Пажњи аутора није промакла ни антијугословенска кампања која је развијана из Албаније, а у чијој је основи била теза да између Југославије и Албаније постоји територијални спор. Све то пратило је изразито политичко и економско повезивање Албаније и Косова и Метохије, као и све видљивије удаљавање Косова и Метохије од своје матичне републике Србије. У исто време, наведени догађаји и процеси, који су у својој основи представљали слабљење југословенске федералне државе, нису наилазили на већи отпор у СК Југославије и СК Србије. Процесу који је водио јачању елемената државности аутономним покрајинама супротставио се само незнатан број српских комуниста (Д. Ћосић и Ј. Марјановић), док је већина, под притиском Ј. Б. Тита, дала подршку спорним захтевима који су стизали из Приштине (П. Стамболић, Д. Радосављевић, С. Дороњски, М. Минић, Д. Марковић, М. Никезић ...). Вукадиновић је веома темељно обрадио последице Брионског пленума, међу којима је посебно скренуо пажњу на јачање дезинтеграци-

оних процеса који су претили опстанку југословенске државе. Истраживачки је вредан пажње и онај део студије у којем је приказана улога Ј. Б. Тита у расправи око уставног положаја Косова и Метохије, промена Устава Србије и доношења Уставног закона Косова. Показано је да инвестиције у индустрију, рударство, обојену металургију ... нису биле довољне да надокнаде привредни заостатак Косова и Метохије за другим деловима Југославије, што је изазивало незадовољства и фрустрације (стопа раста досезала је 7,9% годишње; нереално је планиран раст од 15,9% годишње; захтевано је да из фондова Федерације Косово и Метохија добију 37% средстава, а не 25% ...). Пажњи Вукадиновића нису измакли ни процеси субверзивне антидржавне природе који су део становништва албанске националности водили ка тероризму и политичком дисиденству. Истраживање је показало да после гушења Дреничке побуне, 1945. године, терористичке активности на Косову и Метохији нису престале, већ да се „рат” против српске и југословенске државе водио у различитим облицима (диверзантске акције, шпијунажа, формирање националистичких организација, делатност албанске емиграције, присуство албанских обавештајних служби и дуго). Такође, посебно су приказане безбедносне прилике у јужном Ко-

сову, Грачаничком срезу, Дреници, Метохији и Лапском срезу, уз указивање на чињеницу да је од укупно ухваћених Албанаца и до 58% пуштано на слободу без кажњавања. Уочен је и процес преображаја субверзивне и сецесионистичке делатности на Косову и Метохији и његово „срастање” са покрајинским структурама власти.

Значај истраживања која је обавио др Игор Вукадиновић јесте у чињеници да она нису Косову и Метохији приступила само као географској и административној области, већ су анализирани догађаји и појаве којима историјски процеси дугог трајања разоткривају и одређују смисао. Аутор је настојао да сагледа историјске садржаје географског и политичког појма Косово и Метохија, да из бројних угла осветли политику и намере српских, албанских и југословенских комуниста на том простору и о њему у периоду од 1945. до 1969. године. Приказао је генезу идеје о територијалној аутономији Косова и Метохије, скренуо пажњу на догматски приступ КПЈ/СКЈ решавању тог питања, одмерио улогу водећих албанских, југословенских и српских кадрова у процесу постепеног издвајања Косова и Метохије из састава Србије. Истраживање је обесмислило бројне стереотипе, устаљена мишљења, заблуде и хипотеке које се намећу савременицима када је реч о аутоно-

мији на Косову и Метохији. Показало се да је део југословенског политичког врха, након Брионског пленума, свесно настојао да искористи аутономију Косова и Метохије као важан аргумент у процесу слабљења Србије, положаја српског народа у југословенској федерацији и саме Југославије. Веома прецизно су идентификоване и бројне фазе у југословенско-албанским односима, одмерен утицај „иностраниог чиниоца” и указано на економски и просветни напредак Косова и Метохије. Поремећај „националне равнотеже” на Косову и Метохији, према мишљењу Вукадиновића, исходишна је тачка бројних процеса који су водили деструкцији југословенске државе. Чињеница да су припадници фашистичких албанских формација заузели значајна места у обласној/покрајинској администрацији најдиректније је утицала на свакодневицу живота на Косову и Метохији и политичке процесе у том делу Југославије. Отварање мањинског питања у Југославији и почетак субвенционирања привреде Косова и Метохије најдиректније је утицао на преокрет у положају косовско-метохијске аутономије и смањивања утицаја Србије на том простору. Политичко исељавање Срба са Косова и Метохије, започето крајем 50-их година 20. века, било је, у највећој мери, повезано са појачаним деловањем албанских националистичких ор-

ганизација. Још један од важних резултата до којих је др Вукадиновић дошао јесте и уочавање да је политика Југославије према Албанији, посебно крајем 60-их година 20. века, била у супротно-

сти са дипломатским стандардима и функцијом спољне политике у заштити основних државних интереса.

академик Љубодраг Димић